

YUSUF XOS HOJIB - ULUG' DONISHMAND

Jo'rayeva Nargiza Tilovmurodovna

Termiz davlat universiteti akademik litseyi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yusuf Xos Hojib hayoti va ijodi, "Qutadg'u bilig" dostoni mintaqa adabiyoti shakllanishining birinchi bosqichida turkiy tilda yaratilgan islom ma'naviyatining badiiy-falsafiy, ijtimoiy-axloqiy to'plami ekanligini hamda asarning mazmun va mohiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Yusuf Hos Hojib, Qutadg'u bilig, turk yozma adabiyoti, turkiy xalqlarning adabiy an'analari, so'fiylik g'oyalari

Аннотация: В данной статье рассматривается жизнь и творчество Юсуфа Хоса Хаджиба, эпос «Кутадгу Билиг» представляет собой художественно-философский, социально-этический сборник исламской духовности, созданный на турецком языке на первом этапе формирования региональной литературы, и сведения о содержании и сути работы.

Ключевые слова: Юсуф Хос Хаджиб, Кутадгу билиг, турецкая письменная литература, литературные традиции тюркских народов, суфийские идеи.

Annotation: In this article, the life and work of Yusuf Khos Hajib, the epic "Kutadgu Bilig" is an artistic-philosophical, social-ethical collection of Islamic spirituality created in the Turkish language at the first stage of the formation of regional literature, and information about the content and essence of the work.

Key words: Yusuf Hos Hajib, Qutadgu bilig, Turkish written literature, literary traditions of Turkish peoples, Sufi ideas

Introduction:

Yusuf Xos Hojibning hayoti va ijodi haqida ko'p ma'lumot yo'q. U "Qutadg'u bilig" asarini 50 yoshida, 1070-yilda yozib tugatgan. Muallif ushbu asarining muqaddimasida o'zi haqida quyidagi ma'lumotlarni keltiradi: "Bu kitobning muharriri Balasog'un qishlog'ida tug'ilgan sabrli insondir. "Qutadg'u bilig" asarini Qashqarda yozib, Mashriqlik Malikiy Tavg'achxonning dargohiga keltirdi. Malik uni sharaf lab, saroyida Xos Hojiblik mavqeini berdi. Shuning uchun ham Yusuf Ulug' Xos Hojib nomi keng tarqaldi". Kitobda tilga olingan xoqon Nasriddin Tavg'ach, buyuk Bug'ro qoraxon Abu Ali Hasan Xorunxon bini Arslonxon 1070-1103 yillarda Qoraxoniylar davlatini boshqargan. Nafaqat islom turkiy adabiyotini boshlab berdi, balki uni yangi bosqichga ko'tardi. U nafaqat turkiy xalqlarning adabiy an'alarini, balki qardosh xalqlar, jumladan, fors adabiyoti tajribalarini ham ijodiy o'zlashtirish orqali yaratilgan. Asar mazmuni, tili va uslubidan kelib chiqib aytish mumkinki, Yusuf Xos Hojib arab

va fors tillarini mukammal bilgan, bu tillardagi diniy tillar esa ilmiy va badiiy adabiyotlardan chuqur xabardor edi. Qolaversa, shoir qadimgi turk yozma adabiyoti va turkiy xalqlar og‘zaki ijodini yaxshi bilgan, shu muhitda tarbiyalangan. Shoir turkiy xalqlarning azaliy qo‘shnilari bo‘lgan xitoy, mo‘g‘ul, hind, eron xalqlari madaniyati, yunon falsafasi va o‘sha davr ma’naviy hayotining boshqa jabhalarini mukammal bilgan. Afsuski, shoirning birgina asari bizgacha yetib kelmagan. Lekin aniq aytish mumkinki, hech bir ijodkor o‘zining ilk ishini 6,5 ming baytga yaqin katta doston yozishdan boshlamaydi. Jumladan, Amir Xisrav Dehlaviy o‘zining birinchi yirik dostonini boshlaganida ikki devon tuzgan bo‘lib, unda bir qancha kichik masnaviyalar mavjud. Asosiy qism oxirida (6261-6286 baytlar) shoir asarni yozgan yili, kitobning maqsadi, o‘quvchiga murojaat, Allohga duo, payg‘ambar va avliyolarga salom va salom yo‘llash bilan yakunlaydi. Lekin shundan keyin yana 2 ta qasida (yoshlik va qarilikdan shikoyat - 44 bayt va zamon buzuvchiligi, do‘stlardan yozish - 40 bayt) qo‘shilib, muallif yana 1 bobda o‘ziga maslahat beradi. (37 bayt), asar turkiy tilda yozilgan, tugallangan sana, duo va salom qaytarilgan. Bulardan ma’lumki, yakuniy qismga 2 ta qasida qo‘shilib, qayta tahrir paytida yozilgan. Asosiy qismning mazmun va mazmuniga ko‘ra, “Qutadg‘u bilig” dostoni mintaqada adabiyoti shakllanishining birinchi bosqichida turkiy tilda yaratilgan islom ma’naviyatining badiiy-falsafiy, ijtimoiy-axloqiy to‘plami ekanligini aytish o‘rinlidir. Abdulhamid al-Kotib, Ibn al-Muqaffa (720-756), Adib Ahmad Yugnakiy, al-Johiz (775-868) kabi buyuk adiblar asos solgan adabiyot fani, Abu Nasr Forobiyning ijtimoiy va axloqiy falsafasi, “Shohnoma” va turkiy asarlarida xoqonlar xotiralari, mintaqada xalqlarining boy ma’naviy merosi mujassamlashgan. Eng muhimi, bu kitob islom mintaqasi ma’naviyati qomusiga aylandi. Firdavsiyning “Shohnoma”sida mintaqada xalqlarining o‘tmish tarixi badiiy obrazlarda aks ettirilgan bo‘lsa, Yusuf Xos Hojib ijodida badiiy tafakkur qonuniyatlari asosidagi davr ahvoli mujassam bo‘lgan. Muallifning aytishicha, uning asari “Shahnomayi turkiy” nomi bilan mashhur bo‘lgan. Bu qiyoslash shu ma’noda to‘g‘riki, o‘tmishda mintaqada Eron hukmdorlari – Kayoniy va Sosoniylar tasarrufida bo‘lgan bo‘lsa, Yusuf davrida sosoniylar mulki turk hukmdorlari tasarrufida bo‘lgan. Turk sulolalari Bolasog‘dan Bag‘dodgacha hukmronlik qilgan. Shuning uchun sulolalar tarixi emas, balki davlat boshqaruvi odobi muhim edi. Asarning boshqa mashhur nomlari «Adab ul-muluk» («Hukmdorlar odobi») va «Oyin ul-mamlakat» («Davlatni boshqarish qoidalari») ham xuddi shu jihatlarni aks ettirgan. Asar qahramonlari – Elig – Kuntug‘di – adolatli, halol hukmdor, Oyto‘ldi – donishmand, topqir, bilimdon olim, murakkab xarakterli shaxs yurtga, jamiyatga foyda keltiraman, deb poytaxtga keladi va mehmondo‘st Kosalishning yordami bilan u Elig‘lik Xos Hojibiy Ersig‘ bilan tanishadi va uning sharofati bilan Kuntug‘di saroyiga kiradi. Ular Elig bilan uchrashadilar. Elig va Aytoldi o‘rtasida ko‘p suhbatlar bo‘ladi. Ular bir-birining ichki qiyofasini, xarakterini yaxshi bilishadi, asta-sekin umumiy til topishadi,

ba'zi ginalar ham sodir bo'ladi. Oyto'ldining kasallik va o'limi, Elig va O'g'dulmishning unga bo'lgan qayg'u va hamdardliklari juda tabiiy, hayotiy kechinmalarda tasvirlangan. O'g'dulmish aql timsoli bo'lgani uchun dastlab o'zini yigitcha tutadi. Elig unga ko'p maslahatlar beradi va uni tarbiyalaydi. O'g'dulmishning fikri O'zg'urmish bilan keyingi suhbatlar ta'sirida o'zgaradi, rivojlanadi. Bir muddat O'zg'urmish ta'sirida tavba qilib, moddiy dunyo tashvishlaridan qutulishga harakat qiladi. Ammo O'zg'urmish bilan Kunto'ldi uni bu niyatidan qaytaradi, yurt tashvishi bilan yashashga undaydi. Shoir yurt, xalq farovonligi yo'lida aql-zakovat va bilimga xizmat qilishni o'zining asosiy burchi, deb biladi. Aql, birinchi navbatda, adolat himoyachisi va maslahatchisi bo'lish talab etiladi. O'zgargan shaxs dunyoni tark etib, zohidlik va taqvonni hayot tarziga aylantirgan so'fiylarni eslatadi. Yusuf Xos Hojib bu qahramonning ta'rifida so'fiylik g'oyalari va amaliyotlaridan chuqur xabardor ekanligini ochib bergan. Tasavvuf, taqvo, zohidlik, faqirlik shoir nazdida qanoat timsoli. Qanoat Oqibat haqida o'ylashdan kelib chiqadi, u odamga Afiyat (ko'ngil xotirjamligi, qoniqish) keltiradi. Adolat qoniqarsiz bo'lmaydi. Hukmdor so'fiy va zohidning suhbatidan bahramand bo'lishi kerak. So'fiy hukmdor izlab kelmaydi, hukmdorning o'zi izlasin, suhbatiga ishtiyoqi bo'lsin. Kuntug'di O'g'dulmishni O'zgurmishga uch marta xat bilan jo'natadi. Shoirning fikricha, hukmdor qiziqish bildirsa, tilak bildirsa, so'fiy gapirishdan bosh tortmasligi kerak. Albatta, zohid O'zg'urmish saroy a'zosiga aylanmaydi, Elig bilan ma'lum vaqt gaplashadi, keyin kulbasiga qaytadi, turmush tarzini o'zgartirmaydi.

Xulosa:

Yusuf Xos Hojib so'fiylik g'oyalariga, chinakam taqvoga katta hurmat bilan qaraydi. Ammo jamiyat va xalq baxti, Adolat bayrami uchun umrini bag'ishlash uning asosiy yo'nalishi bo'lib qoladi. Uning suyukli qahramoni O'g'dulmish Aql va ilm sohibi, umrini Adolat xizmatiga bag'ishlagan insondir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat. Qutadg'u bilig. „Tanlangan asarlar“. (nashrga tayyorl. H.Boltaboev). 2-jild. — Toshkent-Ma'naviyat, 2000.
2. Kononov A. Slovo o Yusufe iz Bolosoguna i ego poemi „Kutadgu bilig“. Journ."Sovetskaya tyurkologiya". 1970. № 4.
3. B.To'xliev. „Qutadg'u bilig“ning poetikasi masalalari. — „O'lmas obidalar“ to'plami — Toshkent-1989.
4. B.To'xliev. Bilim — ezgulik yo'li. — Toshkent-1997.
5. Q. Karimov. Ilk badiiy doston. — Toshkent-1976.